

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

БАТІНА

Ірина Дмитрівна

КОСМІЗМ

ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

(історико-філософський аспект)

Спеціальність 09.00.05 - історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

КИЇВ - 1996

НБ 35.676

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Центрі досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім.Г.М.Доброва НАН України.

Науковий керівник- доктор філософських наук,професор

Онопрієнко Валентин Іванович.

Офіційні опоненти :

доктор філософських наук,професор

Бичко Ігор Валентинович

кандидат філософських наук, доцент

Ткачук Марина Леонідівна

Провідна установа-Центр гуманітарної освіти НАН України.

Захист відбудеться 18 жовтня 1996р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.06 для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук в Інституті філософії НАН України за адресою: 252001, Київ-1, вул.Трьохсвятительська, 4, кімната 318.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту філософії НАН України (вул.Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розіслано "17" вересня 1996 р.

Вчений секретар спеціальної ради
кандидат філософських наук

ЛС Ситниченко Л.А.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760016 (К)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження

Космізм являє собою унікальний феномен в історії культури людства. В своїй основі він містить раціональне обґрунтування глибинних зв'язків Людини і Космосу, усвідомлення їх онтологічної єдності, розуміння їх взаємодії як макро та мікрокосмів, що відбувається згідно гармонічним порядкам Всесвіту. Саме визнання органічної вбудованості людства у всеобіймаючий Космос характеризує космічну спрямованість будь-якої філософської концепції. Вцілому, космізм є соціокультурним феноменом, тому що він щільно пов'язаний із світоглядними орієнтирами тієї чи іншої епохи, відображає дух свого часу, виявляючись в різних формах суспільної свідомості - філософії, науці, релігії, мистецтві, в залежності від соціокультурного рівня суспільства.

В останні роки у вітчизняній та зарубіжній літературі надзвичайно зросла зацікавленість ідеями космізму. Цей інтерес пов'язано із зростанням до космічних масштабів глобальних проблем сьогодення, з підвищенням ролі космічних досліджень в економіці, з екологічною кризою, а також, з проблемою відродження духовності як однієї з передумов сталого розвитку людства у майбутньому. В цих умовах сучасний космізм знаходить своє втілення у розробці проблем коеволюції (М. М. Моїсєєв, О. Д. Урсул, І. Т. Фролов, Г. С. Хозін), екоантропоцентризму (Л. В. Лесков, А. П. Назаретян, А. М. Тарко), філософії ноосфери (Є. В. Гірусов, В. П. Загороднюк, В. П. Казначеев, І. І. Мочалов, О. Л. Яншин), космічної етики (В. Є. Єрмолаєва, В. М. Мапельман, В. О. Петрицький), тоталогії (В. В. Кізіма, І. В. Маліновська, Т. Д. Суходуб, Ю. Г. Тютюнник). Проте, розвиток космізму важко досконалого вивчення його соціальних виявлення специфіки відображення взаємозв'язку між

Зрозуміти без
ЛІБ М. В. Стефанюк

характеристик -

Людиною і Космосом в суспільній свідомості різних історичних епох. Автором підкреслюється, що космічні ідеї були присутні не тільки в філософських концепціях європейських мислителів, але й у філософії Сходу, а також, у давній культурі Американського континенту (особливо у цивілізацій Південної Америки). Розуміння Космосу та його впливу на людину у східних мислителів та в Месоамериці значно відрізнялося від західного (Див. праці Ю. Я. Бондаренка, Л. Є. Померанцевої, Октавіо Паса, Л. В. Фесенкової). Якщо у світоглядних уявленнях космізму західної традиції завжди присутня ідея прогресу людства, то в традиційній східній філософії вона повністю відсутня. Космічна єдність Людини і Всесвіту виявляється в поступовому потуханні свідомості в абсолюті: "Останнім моментом у житті бадхісаттви перед заглибленням в абсолют буде і останнім моментом свідомості у послідовній зміні його багатьох життів" (Щербаської Ф. І. Вибрані праці з буддизму. М., 1988, с.154). Звідси і прогрес може розумітися лише як рух світового процесу до кінцевого визволення, тобто до кінцевого потухання всіх сил і енергій у нирвані. Однак розглянути космізм в обсязі західної та східної філософської традиції було б неможливим у межах кандидатської дисертації, тому автор був вимушений обмежитись дослідженням космізму в європейській, українській та російській філософії.

Отже, робота, що реферується, є дослідженням історико-філософського аспекту космізму в його західному варіанті. Особливу увагу звернено на соціально-культурну зумовленість форм вираження космізму в різні історичні епохи.

Актуальність дисертації зумовлена також недостатнім вивченням космізму в філософії, фрагментарністю спроб його історичного аналізу та суперечливим характером існуючих визначень. Автор наголошує на необхідності

проаналізувати розвиток космізму в філософії: його джерел, історичних форм, базових концепцій та сучасного стану. Дослідження генезису космізму необхідно для його типологічного визначення, а також для виявлення специфіки його сучасної форми.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

Космізм став предметом історико-філософських досліджень лише в останні десятиріччя. До 1970 року існували окремі роботи, в яких проблема співвідношення Людини і Космосу розглядалась лише на прикладі тієї чи іншої філософської або теологічної концепції, при тому ж, переважно, в межах космології чи онтології. С. А. Богомолів звертається до вказаної проблеми у процесі дослідження вчення про актуальну нескінченність Зенона Елейського, Ф. Володимирський - при порівнянні антропології та космології Немезія еп. Ємесського, І. Бирдін - при спробі погодження абсолютного матеріалізму з процесами розвитку суспільства на початку ХХ століття. В цих працях космізм не визначався як окреме явище чи то в філософії, чи то в суспільно-історичному розвитку людства. Виключенням є робота О. Ф. Лосєва "Античний космос і сучасна наука" (1927), яка містила у собі цілісний філософський аналіз уявлень про співвідношення Людини і Космосу в епоху античності та раннього середньовіччя та виявляла їх соціокультурну зумовленість.

Сутність цього підходу полягала у визначенні відображення типових рис суспільної свідомості античної доби у розумінні відношень Людини і Космосу, яке виразилось у філософській категорії чуттєво-матеріального космосу. У 1975 році з'являється цікава робота С. С. Аверинцева "Порядок Космосу і порядок історії у світогляді раннього середньовіччя", в якій продовжувалась розпочата О. Ф. Лосєвим традиція осмислення

філософських уявлень про Космос на основі соціокультурного аналізу історичної епохи.

У 1972 році у збірці наукових праць Читань, присвячених розробці спадщини К. Е. Ціолковського, було надруковано статтю М. К. Гаврюшина "З історії російського космізму". В ній вперше було застосовано термін "російський космізм" для позначення унікального культурного явища у житті Росії в 20-ті роки ХХ століття, яке було пов'язане з відчуттям та осмисленням космічної сутності людства та з розумінням необхідності освоєння космічного простору.

На сьогоднішній момент, російський космізм є найбільш дослідженою формою космізму в філософії. Особливо зазначаються історико-філософські дослідження філософії „Загальної Справи“ М. Ф. Федорова (С. Г. Семенова, А. Г. Гачева), „космічної філософії“ К. Е. Ціолковського (М. К. Гаврюшин, Т. М. Желніна, В. В. Казютінський, В. В. Литкін, А. Д. Урсул), теорії ноосфери В. І. Вернадського (Р. К. Баландін, Ф. І. Гір'юнок, В. П. Казначеев, М. М. Моїсеев), Живої Етики (В. І. Сидоров, О. А. Трофімова, Л. І. Шапошнікова). У 1993 році вийшла з друку перша антологія "Російський космізм" під редактуванням С. Г. Семенової та А. Г. Гачевої. Особливістю названих досліджень являється їх зорієнтованість виключно на російську філософську думку в визначенні характеристик космізму, що здається неправомірним хоча б тому, що космізм як соціокультурне явище виявляє себе як в різні історичні епохи, так і в філософії різних народів.

Другим планом досліджень, які стосуються космізма, є роботи, в яких розглядається метафізичне розуміння Космосу в концепціях відомих релігійних філософів - Г. С. Сковороди, П. Д. Юркевича, В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, П. А. Флоренського: західних філософів - М. Шеллера, Тейяра де Шардена, А. Бергсона. Проте,

історико-філософська література з цього напрямку не зосереджена на виявленні космічних ідей і не дає цілісного аналізу космізму в релігійній філософії. Виключенням автор вважає роботу В. М. Акулініна "Філософія вседності: Від В. С. Соловйова до П. А. Флоренського" (1990), в якій виводяться типові риси філософії вседності, яка є виразом космізму в російській релігійній філософії.

Аналізуючи літературу, автор підкреслює, що в багатьох роботах розуміння та визначення феномену космізма значно відрізняються. Одні дослідники ототожнюють космізм з активно-еволюційним напрямком у філософії (С. Г. Семенова, А. Г. Гачева), інші - обмежуються лише природничонауковими (Л. В. Голованов, Л. В. Лесков) чи метафізичними (Н. І. Турпак) концепціями. Певна частина дослідників вживає термін "космізм" для позначення розмаху науково-технічного про—гресу, який щільно пов'язаний із здійсненням космічної діяльності людства (В. І. Севастьянов, В. Ф. Пряхін). В останні роки деякі філософи (В. П. Казначеев, В. В. Ка—зютінський, В. В. Литкін) в своїх працях висловлювались про космізм як соціокультурне явище в історії людства, маючи на увазі широкий соціокультурний фон виявлення ідей космізму (філософія, наука, релігія, література, мистецтво). В цій інтерпретації особливості філософського космізму залежать від культурного рівня цивілізації, духовних здобутків людства. Характеризуючи ставлення Людини до Космосу та її існування у ньому, віддзеркалюючись у певних ідеях філософських творів протягом всього розвитку людської думки, космізм на рубежі ХІХ-ХХ століть набуває форми теоретичних концепцій філософсько-релігійного, природничо-наукового та культурологічного характеру.

Враховуючи особливості попередніх досліджень, а саме, відсутність в них системного, комплексного аналізу

еволюції космізму, взаємозв'язку між різними його етапами, дисертант вважає необхідним проведення його історико-філософського аналізу, тому що саме в такому різновиді дослідження може бути виявлено позитивний зміст космізму в філософії, істинно оцінено його вагомість і значення для формування світогляду сучасної людини.

МЕТА ДИСЕРТАЦІЇ - полягає в дослідженні еволюції космізму, виявленні його специфіки в філософії та розкритті його соціокультурної природи.

ЗАВДАННЯМ ДИСЕРТАЦІЇ - є філософське обґрунтування космізму та етапів його розвитку в історії філософії; визначення його теоретичних основ та зв'язків з духовними надбаннями людства. Поставлене завдання зводиться до наступного:

- дослідити специфіку космізма як соціокультурного явища: його залежність від культурного рівня цивілізації та розвитку суспільної свідомості в різні історичні епохи;

- визначити генезис космізму в філософії;

- проаналізувати основні напрямки космізму в філософії та виявити їх типологічні риси;

- виявити теоретичні характеристики космізму в філософії;

- обґрунтувати перспективи космізму в майбутньому розвитку суспільства.

ТЕОРЕТИЧНУ БАЗУ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДАЮТЬ:

- аналіз світоглядної рефлексії на взаємозв'язок Людини і Космосу в європейській культурі;

- використання класичного філософського надбання (творів Платона, Арістотеля, Гесіода, Лукреція, Орігена, М. Кузанського, Канта, Гегеля, Шеллінга та ін.), на основі якого автором здійснюється визначення характерних рис космізму в філософії різних історичних епох;

- дослідження метафізики всеєдності як основи традиції космізму в релігійній філософії (твори Г. С.

Сковороди, П. Д. Юркевича, В. С. Соловйова, С. М. Булгакова, С. М. Трубецького, П. А. Флоренського);

- аналіз філософських концепцій космізму ХХ століття ("Загальної Справи" М. Ф. Федорова, "космічної філософії" К. Е. Ціолковського, антропокосмізму М. Г. Хо—лодного, теорії впливу космічних променів на біосферу О. Л. Чижевського, ноосферної традиції, започаткованої В. І. Вернадським, культурологічної теорії М. К. Рериха;

- застосування сучасних розробок у галузі космізму (І. В. Вишев, Ф. І. Гір'юнок, Є. В. Гірусов, В. П. Казначеев, В. В. Литкін, Л. В. Лесков, В. М. Мапельман, М. М. Моїсєєв, Г. С. Хозін, О. Л. Яншин) та філософії культури (В. С. Біблер, М. Бахтін, В. І. Іванов, С. Б. Кримський, Ю. В. Лотман, М. Мамардашвілі, В. Г. Табачковський, В. І. Шинкарук.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ ДИСЕРТАЦІЇ складає комплексна методика застосування типологічного та генетичного підходів щодо історико-філософського аналізу космізму. Вибір цієї методики зумовлено тим, що космізм не виявляється однаково в філософії різних історичних епох, його генезис проходить крізь розвиток духовної культури людства, а філософська рефлексія осягає іноді діаметрально протилежні напрямки в філософії (матеріалізм та ідеалізм, раціоналізм та ірраціоналізм). Оскільки найбільш теоретично оформлений космізм ХХ століття відноситься до неklasичних варіантів філософствування, то в методологічному плані важливими для автора були роботи С. С. Аверинцева, М. Бахтіна, В. С. Біблера, В.В.Кізіми); західних філософів - С. К'єркегора, М. Хайдеггера, К. Г. Юнга. В аналізі космізму автор спирався на методологічні підходи до історико-філософського дослідження В. С. Горського, В. І. Гусєва, В. М. Нічик, М. І. Лука. В дослідженні також застосовуються загальний діалектичний метод, засоби

історико-філософського аналізу та побудови теоретичної моделі.

ПРЕДМЕТОМ дослідження - є історико-філософський аспект космізму. **ОБ'ЄКТОМ** дослідження - виступає космізм як соціокультурне явище.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у розробці ідеї космізму як соціокультурного явища, а саме - у виведенні тенденцій залежності ступеня розвитку космічних ідей від соціокультурного рівня цивілізації. Автором обгрунтовується положення, згідно якому основним проблемним стрижнем філософських концепцій космізму є цілісне вчення про онтологічну єдність Людини і Космосу та ідея етико-екологічної зумовленості існування людства, що впливає звідси.

Вищезазначена концепція конкретизується в наступних положеннях, що мають наукову новизну та виносяться на захист:

- космізм є соціокультурним явищем, яке у своїй основі має ідею органічної єдності Людини і Космосу та їх функціонування, згідно спільного порядку та закону;

- космізм, базуючись на глибинних дофілософських світоглядних витоках, виявляється в філософії в різних формах (від системи чуттєво-матеріального космосу античності до антропокосмізму М. Г. Холодного чи філософії всеєдності), які залежать від рівня розвитку суспільної свідомості;

- генезис космізму являє собою розвиток ідеї єдності Людини і Космосу, який залежить від соціально-культурних чинників;

- концептуально у філософії космізм вперше оформлюється на рубіжі ХІХ-ХХ століть і втілюється у 4-х основних напрямках: активно-еволюційному ("Загальна Справа" М. Ф. Федорова), релігійному (філософія всеєдності), природничо-науковому (В. І. Вернадський, М.Г.Хо-

лодний, О.Л.Чижевський), езотерично-культурологічному (К.Е.Цюлковський, М.К.Рерих та О.І.Рерих);

- специфічним ґрунтом для виникнення теоретичних концепцій космізму у філософії стала особлива кризова соціально-етична ситуація напочатку ХХ століття, коли відбувався активний пошук нової філософії в епоху передчуття апокаліпсису, що відобразилось в поширенні ідеї перетворення світу в пошуках нового суспільного ідеалу та перспектив подальшої еволюції людства;

- аналіз теоретично оформлених концепцій космізму ХХ століття дає змогу виявити типологічні риси космізму в філософії, визначити особливості його онтології, гносеології та етики;

- сучасний космізм розвивається переважно в етико-екологічному напрямку і своєю метою вважає світоглядне забезпечення подальшої еволюції людства, враховуючи космічні виміри сучасної практики, культури і моралі.

ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАКТИЧНА ЗНАЧИМІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у проведенні історико-філософського аналізу космізму та розкритті його соціокультурної природи. Визначення космізму та його вихідних принципів, а також дослідження його генезису та сучасного стану в філософії можуть бути корисними у процесі вивчення цього явища в історії філософії.

Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі під час читання нормативного курсу з історії західноєвропейської філософії, сучасної філософії та етики, а також, з історії російської релігійної філософії кінця ХІХ-го початку ХХ століття. Використання матеріалу дисертації можливе при розробці ряду спецкурсів з історико-філософської, культурологічної та релігійно-етичної проблематики. Крім того, матеріали дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі музеїв космічного профілю, при науковому

проектуванні експозицій культурологічного та екологічного змісту.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ.

Основні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на конференціях молодих вчених наукознавців та істориків науки у 1992, 1993 роках у м.Києві; Міжнародному симпозиумі з проблем наукознавства та науково-технічного прогнозування (Київ, 1994); Міжреспубліканській конференції музеїв космонавтики (Житомир, 1991); Міжнародних науково-практичних конференціях "Людина і Космос" (Житомир, 1993, 1995); Всеукраїнській конференції "Функціональна семантика слов'янських і германських мов" (Житомир, 1995); X Міжнародному симпозиумі з історії авіації та космонавтики (Москва, 1995); Міжнародних Гагаринських читаннях (Гагарін, 1996); Міжнародній конференції "Культурні парадигми перехідних епох" (Одеса, 1996).

Результати дисертаційного дослідження неодноразово обговорювались на теоретичних семінарах відділу методологічних та соціальних проблем розвитку науки Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім.Г.М.Доброва НАН України.

Матеріали дисертації використовувались при розробці спецкурсу "Космізм і філософія XX століття" в Інституті менеджмента та сучасних технологій на кафедрі суспільних наук (Житомир, 1995) та при створенні експериментальної експозиції "Космос" в музеї космонавтики ім.С.П.Корольова (Житомир, 1991).

Ряд положень та висновків роботи представлено в 10 публікаціях.

Мета та завдання дослідження, а також його методологічні та теоретичні засади визначають структуру дисертації. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків та переліку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі розкривається доцільність і актуальність теми, окреслюється ступінь її вивченості та розробки, а також мета та завдання дослідження. Обґрунтовано теоретичну цінність роботи та її наукову новизну. Визначено загальну методологію дисертації та можливість її практичного застосування.

Перший розділ - ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ ТА КОСМОСУ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ.

Автор розглядає історико-філософські витоки космізму через генезис його основної проблеми, доводить соціокультурну природу космічного світогляду. Значну увагу приділяється визначенню філософського змісту термінів "космос" і "космізм". У дослідженні пояснюються різні тлумачення терміну "космос", який має давнє походження. Серед них - космос як порядок Всесвіту, виражений у числах (Піфагор), як самодостатня жива істота, що об'єднує все існуюче (Платон), як гранічна повнота буття (стоїки), як спірітуалізована гармонія Універсуму (містики), як фізична реальність астрономічного Всесвіту (наукова картина світу). Проте, дисертант підкреслює, що у дослідженні термін "космос" вживатиметься як філософська категорія, що позначає ідею розумної та прекрасної впорядкованості, яка являє собою об'єктивне систематичне ціле і протистоїть Хаосу. Автор стверджує, що космічну точку зору у філософії (тобто космізм) характеризує визнання органічної вбудованості людства у всеобіймаючий Всесвіт, що живе за законами Космосу. Космос тут виступає домінуючою світоглядною категорією, а людина визнається невід'ємною частиною загального космічного процесу.

У розділі виявляється прямий зв'язок космічного світосприймання з глибинними пластами міфологічної свідомості. На матеріалі космічних міфів слов'ян та інших народностей Європи автор показує єдиний план міфологічного Космосу, за яким побудовано весь світ. Звідси й та відповідальність, яку спостерігаємо між усіма рівнями природнього існування. Космос сприймається, як вічна життєва сила, яку розлито в усьому Всесвіті і яка знаходиться у постійному русі, втілюючись у безкінченні форми, що взаємодіють та взаємопроникають.

У дисертації підкреслюється, що макро- та мікрокосмічні відповідності міфологічного світогляду свідчать про розуміння (хоча й на інтуїтивному рівні) космічної сутності людини. Мовою міфологічної свідомості не випадково стає символ. Розповсюдження космічної символіки відобразило перехід від розрізнених уявлень про життя Всесвіту до його організованої моделі - Космосу античної епохи.

Автор визначає, що у проблемі розуміння Космосу еволюція поглядів античних мислителів пройшла шлях від системи певних фізичних елементів (досократики), від категоріально-діалектичного трактування у зрілій класиці (Платон), від вчення про космічний Розум-першодвигун як границю всіх чуттєвих елементних оформлень (Арістотель) до ствердження єдиної Космічної Душі у неоплатонізмі.

Античний Космос був рухомим Космічною Душею, їм керував Космічний Розум, створила його наддушевна і надрозумна першоедність. Все, що існувало, мало космічно-природні чинники. Синкретизм, що прийшов на зміну античній філософії, розвивав нове вчення про Космос, доповнене інтуїціями особистості.

Космос середньовіччя отримує персональний образ (Августин). Його основне відношення - це відношення людини до Бога. Космос у патристиці є творінням і тому

стоїть безмірно нижче свого творця. Провідними мотивами середньовічної космології стають: теологізм, положення про універсальну гармонію та взаємовіднесенність речей, сувора ієрархічна система побудови Всесвіту, естетичне виправдання світу як системи божественних символів (Оріген, Псевдо-Діонісій Ареопагіт).

У середньовічному пантеїзмі християнський креаціонізм переосмислюється як позачасовий процес нісходження від вищого до нижчого, який урівноважується також позачасовим процесом піднесення Природи до Бога (Еріугена, М. Кузанський, Дж. Бруно); Космос набуває містичного значення і стає образною мовою божественного откровення (Парацельс, Я. Бьоме).

Ортодоксальна схоластика (Альберт Великий, Хома Аквінський) остаточно підкорила античну онтологію християнським уявленням про особистого Бога, особисту Душу та створений Космос, який було істотно спірітуалізовано постійною присутністю та дією трансцендентних йому, креативних божественних сил.

Гуманістичні ідеї філософії Відродження намагались поєднати Божество, внутрішній світ людини і Природу в один гармонійний та впорядкований Космос. Людина трактувалась як мікрокосм, що, подібно до дзеркала, відображує Всесвіт, проте залишається істотою творчою і незалежною. Таким чином, Космос як гармонійна єдність відбивається у кожній своїй частці індивідуально. Дисертант робить висновок, що якщо рання середньовічна філософія вносить духовний зміст у поняття Космосу, то філософія Відродження встановлює ідеал космічної гармонії, сповнений можливостей, руху та становлення.

У цьому розділі автором також подається аналіз розуміння Космосу у сформованій в Новий час механістичній картині світу. Цілісний Космос минулих епох став поділятися на дві родові субстанції – духовну та

матеріальну. Дисертант підкреслює, що, незважаючи на те, що саме поняття космосу було виведено за межі науки, космічне світосприймання не перестало існувати і виступати активним джерелом філософських побудов. Лейбніц, продовжуючи традиції Плотіна і М. Кузанського, надає онтологічного статусу поняттю мікрокосмоса у своїй монадології; Паскаль ставить питання про межі науковості та вказує на доводи серця у процесі пізнання; специфічну мову космічних стихій та якостей відроджує вчення про природу Гете, німецька натурфілософія Шеллінга і Гегеля; розвивається тенденція розуміння Космосу як необхідності (Лессінг, Гердер, Шиллер); І. Кант відображає порядок Космосу у моральному законі. Як висновок, автор стверджує, що в раціональній філософії категорія космосу вже не мала фактично самостійного значення, проте відіграла значну роль у науково-художніх та релігійно-моральних побудовах.

У дослідженні доводиться, що космічну спрямованість деяких концепцій європейської філософії XIX ст., було пов'язано з ідеями, які протистояли як механістичному, так і теологічному еволюціонізму. Ці ідеї відображали прагнення синтезувати наукове знання та релігійний досвід, інтелект та інтуїцію, визначали особливе космічне призначення людини як духовної істоти, стверджували значну роль акту самопізнання в еволюційному процесі. Переглядаючи та переосмислюючи раціональну спадщину, окремі філософи (А. Бергсон, Тейяр де Шарден, М. Шеллер) повернулися до проблем людського буття у Всесвіті, намагаючись знайти космічні закономірності у загальній еволюції людства. Космічна думка західно-європейських мислителів XIX-XX ст. шукала нових засобів орієнтації людини у світі під час краху традиційних філософських поглядів та загальнозначимих цінностей.

Особливу увагу у розділі дисертант приділяє українському космізму, який було щільно пов'язано з глибинними традиціями української духовності і, в особливості, з культурою серця, що походила від творчості Г. С. Сковороди і була розвинута в філософській концепції П. Д. Юркевича. Автор зазначає, що українська філософія другої половини ХІХ - початку ХХ століття характеризувалась актуалізацією етичної проблематики, пошуком нових філософських засад для створення світогляду, в якому наперед виходив би внутрішній світ людини - космос індивідуального "я". Так, у творчості П. Д. Юркевича основа загальної космічної гармонії знаходиться у самій духовній сутності людини, яка створює умови для безкорисливих вчинків та правила їх моральної оцінки. Космос як незмінний закон, гармонійна впорядкованість морального життя міститься у серці як найглибшій стороні людського духу. Ідеї Г. С. Сковороди і П. Д. Юркевича було розвинуто у релігійних філософів-космістів ХХ ст., що відобразилося у схожій кордоцентричності концепцій та у внутрішньому, мікрокосмічному розумінні морального закону. Загальним підсумком розділу є висновок про соціокультурну природу космізму, який з розвитком суспільства набуває нових рис, що визначаються соціокультурними чинниками. Пройшовши шлях від чуттєво-матеріального космосу античності до ноосферного світогляду ХХ століття, космізм втілюється у концептуально оформлені філософські вчення активно-еволюційного, природничо-наукового, релігійного та езотерично-культурологічного напрямків, які виникають на ґрунті особливої соціально-моральної ситуації в дореволюційній Росії.

Другий розділ - СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ КОНЦЕПЦІЙ КОСМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.

Автор ставить завдання встановити історично-соціальні та культурні закономірності процесу переходу космічних інтуїцій з другорядного положення на перший, визначаючий, рівень філософствування. У дослідженні показується, що підставою концептуального оформлення космізму в філософії стала суспільно-політична та духовно-моральна криза. Відчуження людини від природи, праці та суспільства, безперспективність моральних пошуків інтелігенції в межах традиційного світосприймання породили екзистенціальний вакуум, гостру потребу знайти принципіально інший соціальний ідеал. Для індивідуальної свідомості початку ХХ століття було характерним заперечення старого в усіх життєво-важливих галузях, пошук цілісного життя, розуміння суперечності між природнім ходом речей та штучним порядком людської діяльності, намагання поєднати наукові висновки з релігійними істинами і довести можливість наджиття у вищих планах буття. Космічна філософія прагнула стати своєрідним зняттям суперечностей моральної кризи, побудувати космічний світогляд для перетворення земного буття у напрямку єдності з усім Всесвітом.

У розділі дисертант приділяє увагу виявленню космізму у наукових дослідженнях та культурі дореволюційної Росії. У природознавстві того часу оформлюється цілісна методологія, загальними рисами якої стали цілісність поглядів на світ, прагнення до синтезу та системності. Ця методологія використовувалась у загальній механіці М. Белова, перфекціонізмі Є. Федорова, вченні про органічну єдність життя К. Старинкевича, тектології О. Богданова. З духовно-моральнісних позицій було переглянуто теорію еволюції Ч. Дарвіна

(П. Кропоткін, Л. Берг), активізувався інтерес до проблеми смерті та безсмерття (В. Муравйов, О. Горський), було вперше філософськи зазначено екологічні проблеми (М. Умов, С. Франк, О. Ферсман). Космічні ідеї потрапили в літературу, музику та мистецтво того часу. Своєрідне передчуття космічної ери відбилось, з одного боку, у надіях на оволодіння космічним простором, розвиток міжпланетних сполучень (О. Толстой, В. Брюсов, В. Хлебніков, біокосмісти), з другого - у понятті багатоплановості різноматеріального Всесвіту, у цілісних духовних переживаннях Космосу, планети і Людини (Д. Андрєєв, М. Морозов, поети-символісти).

Космічні тенденції у музиці та живописі знайшли свій вияв у синтезі кольору і звуку (О. Скрябін, Н. Чюрльоніс), у символічному віддзеркаленні різноманітних сфер реальності у творчості М. К. Рериха та художників групи "Амаравелла", у синтетичному монументальному мистецтві В. Чекригіна, філософському живописі П. Філонова. Загалом, космізм у науці та культурі збагатив естетично-практичним досвідом космічну філософію кінця ХІХ-початку ХХ століття.

У розділі автор аналізує вплив соціального середовища на формування поглядів філософів-космістів - творців перших теоретичних концепцій космічної філософії. Дисертант визначає, що переважне походження цих мислителів з аристократичних родин сприяло отриманню блискучої освіти та доступу до скарбниць духовної культури інших народів, сприйманню космічної думки минулих епох. Підкреслюється, що мислення космістів характеризувалось своєрідним паралелізмом - внутрішнім злиттям духовних та наукових знань, поєднанням релігійного та раціонального світоглядів. Невипадково більшість цих філософів пройшла шлях від марксизму і атеїзму до релігійності та містики. Крім того, більшість космістів мала здібності до надчуттєвої діяльності,

розвинуту інтуїцію (В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв, П. А. Флоренський, К. Е. Цюлковський), що також справило вплив на їх світоглядні принципи. Загалом, автором робиться висновок, що соціально-духовна криза в Росії на початку ХХ століття породила певну інтелігентську свідомість, яка на одному з шляхів свого розвитку, прагнучи подолати світоглядні суперечності технократичного світу, прийшла до визначення космічних принципів буття Людини і Космосу.

Третій розділ - ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ КОСМІЗМУ.

В цьому розділі автор розглядає фундаментальні концепції філософського космізму, аналізує специфіку та соціокультурні особливості чотирьох основних напрямів: активно-еволюційного, релігійного, природничо-наукового та езотерично-культурологічного, які спільні за своєю базовою проблемою єдності Людини і Космосу, але значно відрізняються різноманітними підходами до її трактування.

Шляхом аналізу філософії "Загальної Справи" М. Ф. Федорова дисертант доводить, що провідною ідеєю активно-еволюційного напрямку - є ідея активної еволюції, нового свідомого етапу розвитку світу. Мова йде про одухотворення світу та людини, проте частиною цієї загальнолюдської програми стає космічна експансія людства, вторгнення у простори Всесвіту. Людина повинна подолати обмеженість у просторі та часі, тому що це єдиний шлях переходу на інший рівень буття. Успішне здійснення Загальної Справи воскресіння всіх вмерлих поколінь, досягнення особистого безсмерття, геокосмічна праця землян (регуляція природи), знищення будь-яких страждань повинні, на думку активно-еволюційних космістів, вирішити всі суперечності сучасного життя, в яких заплуталось людство.

У дослідженні показується, що особливістю релігійного космізму є спроба втілення соціально перетворюючих інтенцій релігійно-філософського світоспоглядання у реальне життя, що випереджає тим самим зворот від божественних тем до земних. Космос як гармонія і божественний порядок втілюється в ідеї всеєдності, яка трактується як вищий онтологічний принцип. Вчення про всеєдність щільно пов'язане з теологічними уявленнями про Софію, оскільки вона розглядалась як начало, що є посередником між Богом і світом, відображаючи космічний порядок і гармонію. Автор робить висновок про те, що у концепції В. С. Соловйова та інших представників філософії всеєдності (Є. Трубецького, Л. Карсавіна, С. Булгакова, П. Флоренського) на основі критики абстрактно-догматичного характеру традиційного православ'я представлено модернізоване християнське вчення, яке було покликане стати всеоб'ємлючим синтезом філософії, релігії та науки, цільним світорозумінням та космічним світовідношенням.

Стрижнем природничо-наукового напрямку являється ідея поступового перетворення діяльності людей в основний фактор еволюції Землі як космічного тіла. Теорія геліотараксії О. Д. Чижевського, виведена ним залежність протікання всесвітньо-історичного процесу від космічного випромінювання доводили єдність земних та космічних ритмів. В антропокосмізмі М. Г. Холодного людство, будучи частиною природи і маючи у собі загальне космічне начало, впливає на Всесвіт як могутній ендогенний фактор. У вченні про ноосферу В. І. Вернадського стверджується розуміння думки як найважливішої складової світового еволюційного процесу, доводиться необхідність відповідальності людини за характер еволюційного руху на нашій планеті. Отже, з виникненням людини з'явилась нова форма енергії-

Розум, яка дає можливість перетворити і одухотворити весь світ - досягти головної мети космічної філософії.

Характеризуючи езотерично-культурологічний напрям космізму, автор підкреслює, що його основною рисою стає поєднання стародавніх східних знань про Космос і Людину з культурно-духовними накопиченнями європейської цивілізації. Філософські погляди космістів тут набувають таємничого, внутрішнього змісту, що надає їм езотеричного звучання. Центральним поняттям виступає одухотворений енергетичний Космос, в якому зміна рівнів енергій приводить до еволюційного руху, проте рівень енергії людини (людина - мікрокосм) - прямо пропорційний рівню розвитку її духу. Отже, енергія - це космічний дух, внутрішній двигун Всесвіту (К. Е. Ціолковський, М. К. Рерих, О. І. Рерих). Автор підкреслює, що у своїй основі езотерично-культурологічний космізм мав спільні риси з іншими напрямками космізму в філософії (ідея космічної гармонії світу, визнання необхідності духовного етапу еволюції людства, вирішального значення процесу самопізнання в розвитку ноосферної цивілізації та ін.), але у справі духовного перетворення Землі надавав максимального значення культурі, сподіваючись, що саме через неї людству відкриються космічні таємниці буття, подальша програма еволюційного розвитку Людини.

Четвертий розділ - ОСНОВИ КОСМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

дає теоретичне узагальнення основ сучасного космізму, реконструює його понятійну базу та основні методологічні принципи. Автор визначає, що теоретичні концепції мислителів-космістів надали космізму самостійного філософського звучання, зумовили можливості відзначити загальні риси космічної філософії як суто теоретичної частини космізму вцілому. У розділі розкривається

онтологічне бачення філософів-космістів, яке характеризується цілісним розумінням Буття, визнанням еволюційного руху Всесвіту, кінцевою метою якого стає встановлення панування духовно-космічних сил, ствердження безсмерття людини та взаємодія космічних цивілізацій. В межах космізму картина світу набувала цілісності, єдності, людина знов розумілася частиною Природи, проте не пасивною, але активно діючою. Сама свідомість людини набувала онтологічного статусу. Отже, в онтології космізму людський розум стає якісно новим етапом еволюції Космосу; він не тільки породжується законами природи, але є водночас джерелом нових закономірностей, які здатні управляти подальшим розвитком Всесвіту. Людство розглядається як космічний об'єкт нового типу, який створює для себе нову сферу проживання і являється її центральним визначаючим елементом. Ноосфера має загальну тенденцію поширення за межі Землі, розвиваючи темпи космічної діяльності людства.

В дослідженні автором розкривається філософський зміст ідеалу цільного пізнання, який лежить в основі гносеологічної методології космізму. Цілісний світ відкривається людині тільки в процесі цілісного пізнання, в якому в єдиному досвіді подані чуттєвий та ідеальний аспекти світу у поєднанні з надраціональними принципами. Результатом синтезу раціонального, чуттєвого та духовно-містичного у гносеології космізму являється проект, який замінює саме раціональне поняття філософської ідеї. У генезисі проекту рушійною силою виступає мрія, що приховує у собі особливий спосіб пізнання. Пасивно-об'єктивний хід від причини до наслідку у космізмі замінюється прагненням від вищої мети до практики. Таким чином, проєктивне мислення виступає мисленням згідно космічної мети.

У дослідженні підкреслюється, що весь космізм у філософії можливо трактувати як приклад моральної філософії, оскільки всі його базові ідеї стосуються освоєння духовних основ дійсності. Вищою метою людського існування виступає досягнення надлюдського рівня буття, встановлення космічної ери Боголюдства (М. Ф. Федоров, В. С. Соловйов, К. Е. Цюлковський, М. К. Рерих). Етика космізму заперечує наявність онтологічного зла, яке трактується лише як несвідома сила сліпих стихій природи. Людина вносить, завдяки Розуму і моральності, космічний порядок у Всесвіт - і в цьому її вище призначення.

Проективність космічної філософії виявилась і у поглядах на творчу діяльність людини. Основною вимогою космізму до творчості стає необхідність творити за космічними законами Любові та Краси, максимально використовуючи можливості символу для відтворення нової реальності людства, що пов'язана з космічними вимірами існування цивілізації. Основним принципом естетики космізму стає філософська наповненість творів мистецтва космічними символами, що містяться у кольорі, формі та змісті.

У висновках підводяться основні підсумки дослідження, характеризуються можливості застосування отриманих результатів в подальших дослідженнях, а також окреслюється перспективний напрямок досліджень з проблематики, що розглядається у дисертації.

Основний зміст дисертації викладено в наступних працях:

1. Космізм як напрямок сучасної філософії // Вісник Академії наук України. Вип.5, Київ, 1995, С. 46-54, (у співавторстві).

2. Філософія космізму і наука //Наука і наука про науку. Вип. 3-4, Київ, 1995, С. 18-26, (у співавторстві).

3. Космізм, екологічна проблема, нова наука // Тоталлогія. Постнекласичні дослідження. Київ, 1995, С.264-273.

4. Людина і Космос. // Світ сучасної людини. Київ, 1996, С.381-392, (у співавторстві).

5. Про особливості наукового проектування експериментальної експозиції "Космос" // Людина і Космос. Житомир, 1993, С.38-42.

6. Проблема "Людина і Космос" у філософських концепціях російських космістів // Матеріали наукової конференції молодих вчених. Київ, 1992, С.38-40

7. Ідеї синтезу в музейному проектуванні // Матеріали наукової конференції молодих вчених. Київ, 1994, С.7.

8. Семантика терміну "космос". // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Функціональна семантика слов'янських і германських мов". Житомир, 1995, С.8.

9. Матеріали музейних фондів як джерело вивчення історії космонавтики. // Матеріали X Міжнародного симпозіуму з історії авіації та космонавтики. Москва, 1995, С.272-274.

10. Російський космізм - філософія перехідної епохи. // Матеріали науково-теоретичної конференції "Культурні парадигми перехідних епох". Одеса, 1996, С.77-79.

Batina I. Cosmism as a Sociocultural Phenomenon / historical and philosophical aspect/.

A dissertation thesis for Candidate of Sciences degree in philosophy. Speciality - 09. 00. 05 - History of Philosophy. The Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The investigation of the origination of Cosmism in the context of European philosophy is based on the historical philosophical analysis. It is ascertained that Cosmism is a sociocultural phenomenon, and its characteristics are determined by the level of the spiritual development of a certain society. The analysis of theoretical bases of Cosmism reveals its specific features as a philosophical trend of the 20 th century.

Key words: Cosmism, cosmos, anthropocosmism, noosphere, unity, active evolution, psychic energy, cordocentrism, biocosmism, heliotaraxy.

Батина И.Д. Космизм как социокультурное явление (историко-философский аспект).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 - история философии. Институт философии Национальной академии наук. Киев.1996 г.

На основе историко-философского анализа проведено исследование генезиса космизма в контексте европейской, русской и украинской философии. Установлено, что космизм представляет собой социокультурное явление, характеристики которого определяются уровнем духовного развития общества. Осуществлён анализ теоретических основ космизма в философии, рассматривается его специфика в философии XX века.

Ключові слова: космізм, космос, антропокосмізм, ноосфера, вседність, активна еволюція, психічна енергія, кордоцентризм, біокосмізм, геліотараксія.

№ 25050

ВНИМАНИЕ! ВНИМАНИЕ! ВНИМАНИЕ!
ВНИМАНИЕ! ВНИМАНИЕ! ВНИМАНИЕ!

420710

AB 35.676

Надруковано з готових оригінал-макетів ВВКПЖФ.
Зам. № 37 від 07.09.96. Житомир. Майдан Рад, 12. Т.100.